

LÜHIDALT

Andrus Kasemaa. Minu lõhn. Luuletusi 2015–2021. Tallinn: Tuum, 2021. 80 lk.

Andrus Kasemaa on tundlik ja õrn, ometi muutuv. „Poeedirahus” (2008) ja „Leskede kadunud maailmas” (2012) ollakse maailmaga rahujalal ja päripidi. „Vanapoiss” (2019) on aga irooniline ja eneseirooniline, teravmeelne ja valus. Värsikogu „Minu lõhn” on pendeldav: kohati kibe ja negatiivistlik, puhuti elu ülistav ja päripidine. Suur üksindus kumab läbi. Ja taolist emaignatsust varasemast ei mäletagi. Korduv on sõja-

igatsus, sõda annaks ettekäände põgenemiseks. Mäss? Hirm? Lihtsalt kujund? Ei teagi.

Kõige selle juures on Kasemaa hea lihtne, näiliselt otsene, samas peen ja hell. Teksti ei saa aga võtta otsesõnu, sest see on nihkega. Aga Kasemaa on Hiiumaal erakuna elades kogu Eesti ja ühiskonna suhtes nihkes. Pole luuletajate puhul haruldane. Kogu Kasemaa virisemise juures olen aga tema fänn. Erakuid ja vaatlejaid on vaja. Nad ei peagi otse ühiskonnaellu sekkuma. Jalutavad metsas, teevad tekste. Nagu Önnepalu. Mis ei tähenda, et nad ühiskondlikel teemadel südant ei valuta, kaasa ei ela. Eesti varasemast kirjandusest

leiaks hulganisti näiteid Juhan Liivist Betti Alveri ja Uku Masinguni.

Lihtsust suudavad luules hoida vähesed. Ilulemist vältida. Kasemaa on ühest küljest küllastunud ühiskondlikust silmakirjalikkusest, teisalt literatuursest peenusemisest. Otsib väsimatult teed iseenese juurde ja iial kohale ei jõua. Paratamatult mõtiskleb siis igavikku ära minekust, aga mitte otse enesetapust. Sest igasugune vägivald on talumatu, ka vägivald enese vastu. Kristlik. Kasemaal pole ühtki kristlikku viidet, ometi on ta kristlik-humanistlik oma pieteedis (jah, kuigi valusõnaline ja lahmiv, on hoiak kõige lähedase suhtes hoidev).

Looduslähedus on olemas, aga ei kisu lüüriliseks. Sest looduses osaletakse, ollakse osa metsast, kus jalad viivad ei tea kuhu.

Tekst on ambivalentset leplik ja mäsav. Seda on Kasemaa olnud varemgi. Konfliktist ahistava maailmaga saab üha enam sisekonflikt. Keskeakriis on labane määratlus, aga meenub küll.

Ometi on selge, et tekstitegemist Kasemaa vajab ja nii oma kui ka teiste tekstidest toitub. Kirjutab arvustusi. Alati samamoodi lihtsalt ja vahetult, ambitsioonitult. Nagu kunagi kirjutas Mati Unt. Tekib salatunne, et kuigi Kasemaal poleks nagu ambitsiooni, on ambitsioon tegelikult nii suur, et ei mahu siia maailma ära. Selle rahuldamiseks oleks vaja taevariiki. Ja mingil moel ongi Kasemaa taevariik kirjanduses, tekstides.

Enesekeskse ja kirjanduskeskse tekstitegemise kohta on öeldud *nombriisme*. Jah, küllap on tõdemuses oma münt, ometi kui Marcel Proust või ükstapuha kes näeb läbi oma naba ümbrust ja ühiskonda, siis see ta piiluaug ongi. Hea vuajerist näeb selgemini kui igapäevaelus taklejad ja sagijad.

Usin on Kasemaa samuti. Raamatuid on tulnud kui saelaudu. Erinevaid. Proo-

sat ja luulet. Arvustused sinna otsa. Rahu on vajalik (raamat „Poeedirahu”), painad on vajalikud. Neid doseerida keeruline. Armastuse ja kannatuse teed ja rajad. Aga dominant on siirus ja see töötab.

Hiiumaa reaale, konkreetseid kohti, taimenimesid Kasemaal pole, on hingelised asjad ja pisolme, ümbrus. Nagu Juhan Liivil. Võõrandumine, üksildus ja läheduse vajadus. Luuletaja *par excellence*. Haruldane loom. Selliseid peab hoidma. Aga mitte loomaeda panema. Seltskondi Kasemaa väldibki. Pigem hääletab Hiiumaa ja mandri teedel, on meelsasti *man from nowhere, nowhere man*.

Kadestusväärne positsioon ja valik. *Zen*. Kas *zen* alati just õnne tähendab, on iseasi. Sest kirjanduses, kui konks on alla neelatud, peab leppimise kõrval olema mäss. Nagu Tõnu Önnepalu armastas ütelda: „Väike mäss ikka.” Mis on muidugi omal moel *imitatio Christi*.

Kui Eestis Jeesusest filmi vändataks, sobiks Kasemaa pearolli hästi. Habras, heitlik, pühadus näost ja teost näha, samas mässu täis. Ehk on Kristuse roll mõneti meie needus.

Kasemaa on Eesti ja eesti eluolu peegel. Kui sile ja sirge või hoopis kõver see peegel on, ei oska hinnata. Aga peegeldamine on vajalik. Paneb mõtisklema.

PEETER SAUTER

Vana Kannel XIV. Peetri regilaulud. (Monumenta Estoniae antiquae I. Carmina popularia XIV.) Koost Ottilie Kõiva, Janika Oras. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2021. 997 lk.

Kõitega jätkub Järvamaa rahvalaulude publitseerimine, mis sai alguse 2012. aastal Paide ja Anna regilauludega.¹ Nagu

¹ Vana Kannel X. Paide ja Anna regilaulud. (Monumenta Estoniae antiquae I. Carmina

eessõna märgib (lk 5), oli toona plaan avaldada Anna regilaulud koos Peetri lauludega kihelkondade ajaloolise ühtekuuluvuse pärast, kuid mahu tõttu liideti Anna ja Paide materjal. Kummagi kõite koostajad on samad, nii ka koostamispõhimõtted (laulude liigitamine ning tekstide nummerdus). Hoolimata sellest, et Hurda suurogumise ajal oli Peetris korrespondente ja kogujaid suhteliselt vähe, on kõide rikkalik, sisaldades 1633 teksti. Viljakamad kogud (ka rahvaviiside) olid XX sajandi algul EÜS-i stipendiaadid Voldemar Rosenstrauch, Peeter Penna ja Karl Viljak, veidi hiljem folklorist Richard Viidalepp, kes oli ise Peetri kihelkonnast pärit. Varaseimad üleskirjutused pärinevad Kreutzwaldilt, kes 1828. aastal kirjutas üles 28 rahvalaulu Viisu külas, hiliseimad Mare Kõivalt 1990. aastal. Lauluvarasse süüvimiseks annavad taustateadmisi sissejuhatavad peatükid Ülle Tarkiaiselt (kihelkonna ajalooline ülevaade), Eevi Rossilt (näiterohke murdetutvustus), Ottilie Kõivalt (rahvalauludest, nende kogumisest ja laulikute) ning Janika Oraselt (regiviisidest). Agraarajaloolase Ülle Tarkiaiseni arhiividokumentidel põhinev uurimistöo kihelkonna rahvastikust ja maakasutusest, külade ja mõisate suurusest ja jaotusest, talude pärisestamisest loob hea tausta põliste põllumaa ja tiheda küladevõrguga paikkonna lauluvara mõistmiseks. Nagu Paide ja Anna kõide, esindab Peetri kogumik „tüüpilist Põhja-Eesti põlise põllunduspiirkonna regilaulutraditsiooni” (lk 75). Parimate muldadega põllumaad ja vana asustus (Kareda küla mainib Henriku Liivimaa kroonika), teisalt muude piirkondadega heade ühenduste puudumine on soodustanud rikka regilaulutraditsiooni väljakujunemist ja kestmist XX sajandini.

popularia X.) Koost O. Kõiva, J. Oras. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2012.

Nagu Paide ja Anna kõites, on ka siinsed rahvalaulude kogumist ja regilaule ning laulikuid käsitlevad peatükid Ottilie Kõiva sulest. Kõiva on lähemalt vaadelnud nelja lauliku elulugu ja lauluvara: Leena Randmer, Pauline Arme, Leenu Steinberg ja Liisa Rentel (Renter). Puudulike eluandmete tõttu 2012. aastal valesse, st Paide ja Anna kõitesse sattunud Randmeri laulude teistkordne äratrükkimine Peetri kõites on kihelkondliku materjali terviklikkust silmas pidades asjakohane. Samal ajal oleks võinud kohati lõikudena korduvat Randmeri elu ja lauluvara ülevaadet (lk 87–90) lühendada ning naislaulikute kõrval käsitleda ka mõnda meeslaulikut, sest neid on Peetri kihelkonnas leidunud suhteliselt palju (laulurohkusega paistavad silma Mart Erbst (Herbst) ja Jaan Kreedemann).

V. S.

Eda Kalmre. Kriimani kriimud lood. Mõis ja saja-aastane küla. Kaasautorid Vahur Kalmre ja Aare Kasemets. Tartu: Kriimani Küla Selts, EKM Teaduskirjastus, 2022. 288 lk.

Raamat süveneb Tartust mõnekümne kilomeetri kaugusel asuva Kriimani küla lugudesse. Neid on paikkondliku ja kogukondliku mälu kadumise vastu külainimestelt kogunud ja kirja pannud samast paigast pärit folklorist Eda Kalmre. Kriimanis on hiljemalt keskaja lõpust asunud rüütlimõis, kuid praegune küla tekkis Vabadussõja järel mõisamaa jagamisest asundustaludeks. Mõisasüdame esimeseks vabariigiaegseks omanikuks sai Vabadussõjas osutatud teenete eest arstiteadlane Aleksander Paldrok. Värvika, tänapäevani näha oleva jälje jättis Kriimani mõisale järgmine omanik, Tartu suurärimees Karl Jänes, kes hakkas mõisa suurejooneliselt

arendama ning elas Kriimanis (ja mujalgi, näiteks Kihnus asumisel olles) pillavat elu. Kõik pöördus Teise maailmasõjaga, kui Jänes põgenes, külast jooksis läbi rindejoon ning paljud hooned hävitati. Huvitavad on tähelepanekud, et Kriimannis rajatud sovhoos oli justkui paopaik, kus said töö ja elamise nii sõja jalust küüditatud ingerlased kui ka eri põhjusel võimu silma alt ära ihkavad inimesed. Aastakümnete möödudes häärberi elanikud mandusid, kuni hoone jäi laokile, XXI sajandi teisel kümnendil alustas aga kogukond vana maja ja pargi korrastamisega.

Raamat on jaotatud eripalgelisteks osadeks. Nagu saatesõna märgib, on jaotuste eesmärk olnud lugeja ette tuua mitmeid kihte ja vaateid möödunud ajale. Raamat algab Vahur Kalmre ülevaatega paiga ajaloost. Järgmised osad keskenduvad kõigepealt taluperedele, seejärel konkreetsetele inimestele. Eraldi osa on pühendatud nõukogude ajal rajatud suvilatele ja nende elanikele. Viies osa „Kriimani kriimud lood” ehk lood külasaunast, moesalongist, kinost, autolavka ootamisest, radadest-teedest jm on Eda Kalmre sõnul välja kasvanud tema enda mälestustest ja tähelepanekutest (lk 209). Raamatu lõpetab põgus sissevaade tänapäeva, lisatud on Kriimani talude ja majapidamiste loend ning nimeregister. Väljaanne on illustreeritud rohkete ajalooliste ja tänapäevaste fotodega.

Mitmes mõttes on tunda autori vaatepunkti. Kalmre kui lugude kuulaja ja ümberjutustaja kohalolu märgib sage minavorm ja kommentaarid, nagu „lapsepõlvest mäletan, et nende kodu oli alati puhas”. Siiski antakse raamatus ka küla-inimestele sõna, nende käsikirjalised või üles kirjutatud eluloolised mälestused on teksti põimitud. Kalmre kirjutab saatesõnas: „Inimese mälu ulatub tagasi tema lapsepõlve, oma vanemate ja vanavanemate juttude kaudu ka kaugemasse aega”

(lk 16). Ka raamatusse jõudnud talude ja inimeste lood keskenduvad ajale vahetult enne Teist maailmasõda ning nõukogude aja algusele ehk umbkaudu autori lapsepõlvele ning tema sünni eelsetele aastakümnetele. Niiviisi loob raamat omaette nostalgilise aegruumi, kus täpne ajastu hägustub ja kõrvu on eestiaegne, sõjaaegne ja nõukogudeaegne, isegi mõisaaegne küla. Viienda osa lood pärinevad autori noorusajast. 1973. aastal läks Kalmre linna kooli, ilmselt seetõttu on saja-aastase küla ajaloo teine pool kokku surutud mõnele leheküljele.

Autor märgib saatesõnas, et ühiseid töö- ja suhtlemispaiku on väheks jäänud – Kriimanis käimata tekib lugemisel tunne, nagu oleks veetnud tublid tunnid külas juttu ajades. Tekst on küll kirjalik, kuid varjamatu on selle allikas, suuliselt räägitud jutt. Küllap on Kalmre näinud vaeva, et ajas ja ruumis laiali hargnevaile lugu-tele anda raamatule sobilik ülesehitus ja vorm. Kalmre teaduslikud huvid on seotud tänapäeva folklooriga ning huvitav oluks lugeda raamatus toodud jutumaailma põhjalikumalt folkloristlikku kommentaari. Väljaanne pole aga teadusliku suunitlusega, vaid mõeldud kodukandi lugejatele ning sel on potentsiaali saada kohalikuks kirjamälestiseks.

V. S.

Siirdeajastu kultuurimuutused. Cultural Changes of the Transition Period. (Philologia Estonica Tallinnensis 6.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2021. 160 lk.

Siirde- ehk üleminekuajana on kogumikus määratletud kiirete poliitiliste, majanduslike, kultuuriliste, argieluliste jms muutuste periood XX sajandi lõpus, mil lagunes sotsialistlik süsteem Ida- ja Kesk-Euroopas (kogumikuga seotud grand'i nimes

on antud täpne ajavahemik: „Eesti siirde- kultuuri arengumustrid (1986–1998)”. Sellest lähtuvalt on tollast kultuurigi määratletud „üleminekulist laadi” kultuurina, kus „põimuvad ja põrkuvad keerukal moel vanad, sotsialismiaegsed, ning uued, lääne kultuurist mõjutatud väärtused, identiteedid, arusaamad, sümbolid jm” (lk 5), mis tekitasid ühtaegu nii „kultuuriloomelise kultustumise” kui ka uued praktikad ja (tihti hübriidsed) kunstivormid (lk 8).

Suuresti tegelevad artiklid n-ö kitsama siirdega: nondesamade kiirete muutustega, vaadeldes ida ja lääne kultuuriloomelise kohutumise ja põrkumise, samuti lääne mõjude pöördumatut jõudmist siinsetesse kultuuriprotsessidesse (või teisipidi, „sisulise ja vormilise mittenõukogulikkuse poole” pürgimist (lk 98), kultuurilist läänestumist). Nt Piret Viires annab ülevaate 1980. aastate punkluulest kui esmalt poliitiliselt angažeeritud ning seejärel kanoniseerunud kirjandusest, Mari Laaniste iseloomustab nõukogude ajal haruldaste lehekoomiksiribade lainet kui kohaliku trükiajakirjanduse läänelikustamist 1990. aastate ajakirjandusbuumi osana ning Liis Kibuspuu käsitleb 1980. aastate lõpu eesti *performance*’it (Siim-Tanel Annuse ja Raoul Kurvitza näitel), mida Nõukogude Liidus ametlikult ei tunnustatud ning mille eksport läände tähendas eesti kunsti „väljakiskumist eraldatusest” ja jõudmist „kapitalistliku kunstipraktika keskele”, mistõttu aga sügenes sellesse „kiiresti künism” (lk 125). Nende kõrval on fookuses ka sügavamad muutused, mille

läbitöötamine või jõudmine (teoreetilisse) mõtlemisse võtab kauem aega: Aigi Heero analüüsib siirdeaja kui kohati traumaatilise kogemuse kujutust Gohar Markosjan-Käsperi romaanides, kus ühtaegu mõtestatakse nõukogude pärandit, ning Maris Sõrmus ja Suliko Liiv toovad oma ühisartiklis uute teoreetiliste kontseptsioonide toel esile looduse ja kultuuri ümbermõestamise ilukirjanduses (Andrus Kivirähki ja Monique Roffey näitel).

Kogumiku koostajad Piret Viires ja Luule Epner nendivad saatesõnas, et tollaseid kultuurimuutusi on uuritud ebaühtlaselt ning tervikliku ülevaate neist peaks looma eelnimetatud interdistsiplinaarne uurimisprojekt (lk 8–9), mistõttu ei ole ka põhjust otsida üksnes seitsme artikliga (pluss sissejuhatus) grandikogumikust ühtlast või pisutki terviklikumat siirdekultuuripilti. Õieti ongi esindatud vaid kirjandus (sh tõlkekirjandus saksa keelest ja selle retseptioon; käsitlejaks Triin van Doorslaer, kes ainsana sõandab siirdeajastu jooni seostada vastava valdkonna varasemate perioodidega) ja kujutav kunst (kui sellega haakida ajalehekoomikseidki ning vastava valdkonna meililisti ja paari näituse põhjal uuritud kunstialast ida-lääne dialoogi, millest kirjutab Raivo Kelomees). Nii et teiste kultuurivaldkondade üleminekuajalisi iseärasusi tuleb leida mujalt või oodata 2024. aastani käiva siirdekultuuri uurimisprojekti lõpptulemusi.

B. M.